

ЗА ПОЛА, ДЖЕНДЪРА И СЕКСИЗМА В БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА И ЕЗИК

Петър ВОДЕНИЧАРОВ

Югозападен университет „Неофит Рилски“, България
E-mail: peter_acad@yahoo.com

ON SEX, GENDER AND SEXISM IN THE BULGARIAN CULTURE AND LANGUAGE *Petar VODENICHAROV*

South-West University “Neofit Rilski”, Bulgaria
E-mail: peter_acad@yahoo.com

ABSTRACT: The paper is provoked by the rejection and falsification of the messages of the Istanbul Convention in Bulgaria and other post-communist countries which caused a wave of homophobia. The author tries to prove that neither in the communist period nor in the post-communist period a real emancipation of women was achieved, the theme of homosexuality was a taboo (in the communist period), over-presented in the first decade of the transition and later stigmatized by the rise of the populist nationalistic discourse.

During the communist period, the so called “Unions of the fighters against fascism” turned into the male clientelistic networks granted with many privileges and marginalizing female antifascists. The critical discourse analysis of the press (1976) reveals male dominance and silencing of women playing mostly a decorative role. After the democratic changes the same male actors (nomenclature and former state security officers) benefited from the privatization, but the so called “mugs” (wrestlers) presented the new masculinity in the media: women were extremely sexualized and the new femininity was presented by the prostitutes and the girls in the entertaining industry, the professional women were rarely mentioned.

The second part of the paper is a gender analysis of the lexical and grammatical system of the Bulgarian language. The analysis of the dominating metaphors reveals the means of male dominance in the everyday speech. Although the Slav languages have morphemes to denote women’s professions the media discourse prefers the male forms as more prestigious. The definite article and the plural forms serve to emphasise the male forms and to provide their euphony.

KEYWORDS: gender linguistics, critical discourse analysis, media analysis, autobiography

Въведение

Подтик да напиша тази статия ми даде отхвърлянето и фалшифицирането на посланията на Истанбулската конвенция¹ в претендиращия за патриотичен публичен дискурс като заплашваща устоите на семейството, пропагандираща хомосексуалност, гей бракове и всичко това обобщено от плашещата дума джендър (англ. gender – род), разграничаваща биологичен пол (sex) от социален пол (gender). Джендърът разграничава социалната полова идентичност на жените и мъжете от биологичната и включва и сексуалните малцинства. Да се твърди, че чистачката и собственичката на компания поради общия си биологичен пол имат една и съща социалнополова идентичност е неоснователно, колкото и да се твърди, че жените в Саудитска Арабия и САЩ имат също еднакви полови идентичности. Поразително е, че в Конвенцията (около 30 страници) само веднъж и само в един абзац се употребяват думите „социален пол“ (gender) и „сексуална ориентация“, докато в останалата част се поставя основната цел: „Да защитава жените от всички форми на насилие, преследва и премахва насилието над жени и домашното насилие“. Конвенцията посочва уязвимите групи, които могат да са обект на социална дискриминация и насилие:

Без всякаква дискриминация, основана на пол, цвят на кожата, социален пол, раса, език, религия, политически или други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национални малцинства, имуществено състояние, рождение, сексуална ориентация, идентичност, основана на пола, възраст, здравословно състояние, увреждания, семейно положение, статут на мигрант или бежанец, или на друг статут².

¹ Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, Истанбул, 11.05.2011 г. <https://rm.coe.int/168046246f>

² <https://www.24chasa.bg/mnenia/article/6679109>

Никъде няма пропаганда на хомосексуалност или гей бракове, а заявка, че и хомосексуалните трябва да имат същите права на защита от насилие, както и хетеросексуалните жени. В разгорещения дебат се изтъкваше, че българските жени не са слаб пол, за да се нуждаят от специална защита, че са достатъчно еманципирани. Думата „джендър“ влезе в ежедневната реч, вече има и съдебни дела за обида с тази дума, която в масовото съзнание има мъглявото значение на ‘сексуална сбърканост, нещо между феминистка и гей’. Провокира ме въпросът защо именно в бившите комунистически страни (България, Полша, Унгария) Конвенцията предизвика такъв смут и вълна от хомофобия.

В тази статия ще се опитам да разколебая тезата, че в българското общество е постигнато равнопоставе между мъжете и жените. Българските жени не са и не са били достатъчно еманципирани нито в комунистическия период, нито във времето на прехода. Като използвам метода на критическия дискурсен анализ на медийни и автобиографични текстове (Fairclough, 1995), както и джендър анализ на лексикалната и граматичната система на българския език в сравнение с английския език (където тази проблематика е най-разработена), ще открия механизмите на маргинализация на жените и поддържане на подчиненото им социално положение. Ще се опра на мои по-ранни изследвания по тази проблематика, както за ранния, така и за късния комунизъм, където еманципацията на жените е по-скоро фасадна, отколкото реална. Анализът на медиите по време на прехода, които на пръв поглед са толкова различни от комунистическите, разкрива приемственост, както на редакторите, така и на стремежа за поддържане на мъжкото господство, макар и с различни похвати и стилистика.

Предисторията. В „Маргинализация на жените в „Дружествата на бойците против фашизма 40-те – 50-те години на XX век – старият патриархализъм в нова антифашистка реторика“³ проследих разликата между мъжките и женските автобиографии на антифашисти/ки. За разлика от мъжките автобиографии, с минимален и често неясен принос към антифашистката борба, в които се наблюдава възходяща социална мобилност без образователен ценз и професионален опит, в женските автобиографии такава мобилност липсва. За да проверя тази хипотеза, анализирах статистически 460 биографични декларации - въпросници на членовете на „Дружествата на бойците против фашизма,, от Разложки и Петрички регион. За жените членки най-голяма е групата на неомъжените млади жени – 43.8%. Като цяло са по-образовани от мъжете, но възходяща социална мобилност при тях не се наблюдава. За разлика от мъжете (които премахват за тази цел и образователния ценз), нито една жена не принадлежи към номенклатурата: 12.5% са социални работнички, 6.3% работят в пропагандни организации, най-голям е делът на домакините – 56.3%. Преобладаващата част са партизанки и политзатворнички и въпреки еманципаторския патос на комунистическия дискурс и безспорния принос в антифашистката борба, социалната ситуация след 9 септември 1944 г. не фаворизира кариерното израстване на жените. Новият комунистически елит, който е преобладаващо селски и недостатъчно образован, т.е. идва от най-патриархалните среди в българското общество, се разпръва не само с буржоазното феминистично движение, но и с видни деятелки антифашистки и радетелки за женски права на земеделската и социалдемократическата партия, както и видни леви интелектуалки, които са осъдени на затвор или трудов лагер (Муратова, 2019).

Постепенно „Дружествата на бойците против фашизма“ се превръща в мъжка родова и клиентелистка мрежа. По израза на Карл Казер, на Балканите често се срещат мъжки общества на свитата (патрон и неговите лоялни клиенти), които благоприятстват разгръщане на паралелни организации извън официалните институции, концентриране върху частното и отричане или подценяване на общественото. В тях държавните институции са подложени на разграбване от приятели и роднини, несъразмерно нараства броят на държавните служители. В обществата на мъжките свити публичните отношения между половете са доминирани от мачизма, основан на самохвално обществено поведение на мъжете, което не е подкрепено от материални и символни постижения. Това, което дава самочувствие на мъжете, не са наследени или придобити професионални преимущества, а мъжкото приятелство, намиращо израз в неформални

³Воденичаров, П. Маргинализация на жените в „Дружествата на бойците против фашизма“ през 40-те – 50-те години на XX век – старият патриархализъм в нова антифашистка реторика. –В: Пол и преход 1938-1958, София, 2011, с. 235 – 242.

клиентелистки мрежи, чрез които могат да се заобиколят законите, институциите, конкуренцията (Казер, 2004).

За да изследвам еманципацията на жените в т.нар. „развито социалистическо общество“, направих критичен дискурсен анализ на официоза „Работническо дело“ за 1976 г. В езиков план не само че не се използват женски форми за деятелни съществителни (феминативи) (депутатка, председателка, деятелка), но се разширява употребата на мъжките обобщителни форми и за непрестижни женски професии с цел да се повиши престижа им (търговски работник вместо продавачка, бригадир вместо бригадирка). Това показва и направената от М. Пенчева анкета, в която повечето работнички наричат себе си „стругар“ и „фрезист“ (Пенчева, 1977).

И в периода на развития социализъм в пресата все още се среща и маскулизираната жена на тежкия физически труд – строителка по скелета и трактористка. Снимки на усмихнати труженички не липсват, но материалите, посветени на жени, са малко – около 4 пъти по-малко, отколкото тези за мъже (главно възрастни и властващи мъже). Освен маскулизираната жена, със зараждането на социалистическия национализъм се появява и по-феминизирана версия – жената майка, поетеса, художничка, изобразена като пазителка на фолклорната традиция и изконните ценности. Четири са снимките на жени в народни носии от прегледите на художествената самодейност и нито една на мъж в народна носия. Какво се крие зад тази фасада на държавния феминизъм? В тази година се провеждат изборите за VII Народно събрание, резултатите съвпадат напълно с изискванията на Конституцията – 1/5 от избраните депутати са жени. Показателно е, че в най-важната област, София град, са избрани 44 мъже и 5 жени. Разлика има и в профила на народните избраници/чки – ако мъжете са главно от номенклатурата, голяма част от жените имат само представителна функция – главно селски труженички и работнички. Снимката на Президиума на Народното събрание е показателна – 54 мъже и 7 жени⁴.

Преходът. В комунистическото общество десетилетия наред хомосексуални „нямаше“ – публичната проява на хомосексуалност беше инкриминирана, а дори и след отмяната на закона, те продължаваха да са невидими, маргинализирани. Тъй като темата за сексуалността както на жените, така и на хомосексуалните беше табуизирана, след промените махалото отиде в другия край – сексуалността в масовата култура беше свръхпредставена и гротескно преувеличена. Преходът в началото беше белязан от травеститски шоута (*Ку – Ку, Каналето*) и травестията на Азис, който се осмели да облече женска рокля в клип и в „Шоуто на Слави“. Първоначално българската аудитория приемаше с интерес сензациите около сексуалността на звездите. Хомосексуални артисти като талантливия Мариус Куркински публично признаха за сексуалната си ориентация, а подозрения за хомосексуалност към много артисти, а и политици, не липсваха в жълтата преса. През 1994 г. така нареченият случай „Адриана“, транссексуален мъж, който смени чрез операция пола си с цел „разкрепостяване на нравите за истинска демокрация, където всеки ще бъде господар на тялото си“, получи широко медийно покритие (24 часа, 9.1.1994, по Касабова-Динчева, 2004, с. 41).

След десетилетие махалото на „освободената“ сексуалност се завърна в сферата на традиционната по-скромна сексуалност, а популистки националистични дискурси взеха да припознават в хомосексуалните мъже и жени вътрешни врагове, които са опасни за семейството и обществото (но не и крайната сексуализация на жените). В ситуация на презрение и агресия хомосексуалните се гетоизират в своята субкултура (барове, уебсайтове, филми), от което губят и те, и обществото. В едно все още патриархално общество с много социални проблеми (бедност, корупция, медийна манипулация) видимостта на хомосексуалните е източник на социално напрежение и те лесно се превръщат в изкупителна жертва. Но виновни за бедността са не жените и хомосексуалните (не са известни жени или хомосексуални, които да са олигарси или мутри, разграбващи националното богатство), а старите комунистически клиентелистки мачо мрежи (номенклатурата и ДС офицерите) и новите им борчески метастази.

Малцинствата са източник на многообразие и на социални и културни алтернативи, те учленяват нови значения и ценности, предлагат възможности за социална промяна към по-справедлив социален ред, но прекъснатият диалог с мнозинството и с други малцинства и

Вж. Воденичаров, П. Зад фасадата на държавния феминизъм: премълчаните жени във вестник „Работническо дело“, 1976. // *Balkanistic Forum*, 2, с. 185–193

потиснати общности довежда до гетоизацията им. Защитни (контрастигматизиращи) дискурси не липсват и в гей субкултурите по отношение на други малцинства и хетеросексуалното мнозинство. По повод на младежките субкултури, които са мачистки и агресивни една към друга и към други етнически и религиозни субкултури, С. Торнтън отбелязва:

Толерантността към различието - обособяване на все повече малцинства, воюващи за права и идентичност, води до разчленяване и обезсилване на обществената съпротива и засилва социалната дискриминация - всяко ново малцинство се утвърждава за сметка на противопоставяне на мнозинството, от което току-що се е обособило. Либералното роене на субкултури по-скоро отваря нови пазарни ниши и подкрепя господстващия социален ред, отколкото да създава реални алтернативи (Thornton, 1995, p. 58).

Това, което обединява сексуалните малцинства и жените, е стремежът им към еманципация от потисничеството на традиционния патриархален ред и андроцентризма в езика. За да има промяна на несправедливия социален ред, е необходим диалог между потиснатите субкултури и диалог с доминиращата култура, но за това е необходимо маргинализираните групи да станат видими, да имат воля и желание да договорят своите значения с останалите групи в обществото. По повод на „говоренето“ на жените Ю. Кръстева отбелязва:

Ние не можем да си осигурим достъп до сцената на времето, на политическите и исторически дела на нашето общество, без да се отъждествим с ценностите, които се разглеждат като мъжки – власт, суперего, санкциониращо комуникативно слово, което е в основата на устойчив социален обмен (Kristeva, 1986, p.158).

Дебора Танен (1997) анализира речевия манталитет на мъжете и жените и изтъква, че „говорещите“ жени могат да обогатят обществото с ценности като съчувствие, кооперативност, плурализъм, толерантност към различното мнение и различността, доколкото мъжете са по-склонни към борба за надмощие в разговорите, разобличаване на различното мнение, идеологизация, а някои мъже особено обичат униформите и униформеността.

Масовата култура и жените. Рационалистичният проект на XX век за „разомагьосване на света“ и новия работещ човек „Номо Faber“ така и не се състоя и през XXI век. Човекът винаги е имал и ще има нужда от сакралност (превъзхождаща го тайнственост). Когато моралният авторитет на религията е напълно пренебрегнат, според Рене Жерард (Vandenberg, 2006), човек попада в капана на масовата култура – производство на идоли за подражание – съревнование за обектите на прекомерно желание – неудовлетвореност, завист и десакрализация, нужда от нови звезди.

Така десакрализирането на обществения и политически живот, пресметливата рационалност и съревнователен егоцентризм подклаждат своите антиподи в масовата култура – изгласкани мистични импулси намират своето моментно удовлетворение в съмнителния екстаз на сюжети за демони, магьосници и извънземни, култ към сексбомби и убийци-супермени ⁵ (Воденичаров, 2011, с.168).

Медиите у нас сексуализираха докрай жените и експлоатират цинично женската хубост – жената от субект със свои морални и интелектуални качества е превърната в еротичен обект, който да продава на мъжете от бира до леки коли. Рекламите на водка *Флирт* предлагаха откровени порнографски сюжети, бира *Загорка* използва мачисткото „Какво му трябва на човека – бира, кола и хубава жена“, в рекламата на бира *Каменица* „Мъжете знаят защо“ чалга певицата Мара Отварачката отваря с гърдите си бира *Ариана* на развеселени мъже, а в канибалската реклама на мастика *Пещера* красавица с динени гърди обещава „Страст на кристали“. Клиника за разкрасяване рекламира услугите си: „Достатъчно съм красива, за да не работя. Благодаря Ви, доктор Енчев“. Пресата се надпреварва да възхвалява услуги на клиниките по разкрасяване – ботокс в устните, силикон в гърдите, премахване на бръчките и корекции по тялото; а за рисковете от тази мания за разкрасяване – обезобразяване от некачествени импланти, анорексия и булимия от диети за подражаване на звездите – нито дума.

Още през 1968 г. феминистки в САЩ протестират срещу конкурса „Мис Америка“, при които разголените жени са оценявани от мъжко жури. По този повод известната феминистка Дж. Гриър пише:

Писна ми от тоя маскарад. Писна ми от това да се преструвам на вечно млада. Писна ми да се вгледам в света през фалшиви мигли...ужасена от дъжда, от вятъра, от волния танц заради страха от потта и лакираните ми къдрици. Писна ми от стаите за пудрене. (Davary, 2009, p. 8).

Преходът у нас беше белязан от нови медийни герои, образци на новата женственост и мъжественост: чалга певицата и борецът мутра. Докато мъжете от бившата номенклатура и агенти на Държавна сигурност си преразпределяха държавното богатство, като използваша борците от спортните интернати за препиране на парите в сенчестия туристически и хазартен бизнес, наркобизнеса и проституцията, на масите бяха предложени хляб и зрелища – пропаганда на мачизъм (често криминален) и подценяване на жените в почти всички сфери, освен в забавната и рекламна индустрия. Чалга индустрията внушава, че силната еманципирана жена е садистичната жена проститутка. В чалга клипове силиконовите красавици се въоръжиха с фалически фетиши на властта – камшици, ботуши, фуражки, дори и дула на оръдия, на фона на затворени в клетки, вързани, бичувани, с противогази красиви мъже.

Но не само жълтата преса се занимава с клюки от интимния живот на чалга певици, миски, топмоделки и техните любовни афери с известни мутри. Анализирах вестникарските материали за жени и момичета в най-влиятелния и четен вестник „Труд“, който е с хибриден характер. За периода февруари – април 2011 г. статиите за жени са 77 и 21 за момичета (Воденичаров, 2011).

Съдържателният анализ показва, че най-честа женска тема във вестника са жените проститутки – елитни и улични (а за моралната криза в обществото се обвиняват джендърите); след това са звездните жени – чалга певици, миски, топмоделки, актриси – и техните връзки с известни политици, спортисти, бизнесмени; следващата тема е жените жертви – загинали в автомобилни катастрофи поради мачо шофьори, изнасилени, ограбени, самоубили се поради бедност и самота, убити от бивши съпрузи; и чак накрая звездните жени в политиката, икономиката, спорта (Кристаллина Георгиева, Йорданка Фандъкова, Маги Малеева). Нито един материал за изявени, но обикновени, професионални жени – лекарки, учителки, професорки, инженерки, информатички...

Патриархализмът на езика. За първи път Е. Арденер (Ardener, 1977) обръща внимание на това как материалната власт на мъжете се изразява и поддържа като символна власт в науката. Той забелязва пристрастия при кодифицирането на знанията в антропологията – мъжете и жените в символното пространство присъстват като „говорещи“ и „неми“, което отразява различното им битие като „господстващи“ и „подчинени“. Жените и мъжете гледат от различен ъгъл на света, което поражда различни значения, но само мъжките значения са се кодифицирали и съхранявали. Отворете българските учебници по история и ще се уверите, че тя е пренаселена с мъже – ханове, царе, хайдутти, войводи, генерали (и за разнообразие Райна Княгиня и Баба Тонка). Ако в учебниците по история се включи не само политическа, но и социална и културна история, ще могат да се открият и постиженията на не малко забележителни жени като Екатерина Каравелова, Констанца Ляпчева и много други. В училищния литературен канон е същото – само мъже писатели и най-много поетесите Елисавета Багряна и Дора Габе. В същото време В. Сумрова споделя нещо интересно:

Любопитен факт – пред моя милост (Г. Тодоров) – Багряна уточняваше, че е „поет, а не поетеса“, вероятно водена от своето вяро както винаги прозрение, че кой знае защо, у нас открай време женското творчество се е подценявало, а мъжкото – надценявало. (Сумрова, 2015, с.196).

В Европа първите жени писателки са използвали мъжки псевдоними, за да се възприеме сериозно тяхното творчество, а когато биват разкрити, критиката често сменя патоса си и от „остроумна проза“ тя става „лирична проза“ (Eckert, 2003).

С усвояването на езика и културата момичетата усвояват и уменията да разбират мъжките значения, както и уменията да са невидими в социално-символния свят на науката,

изкуството, медиите. Това мълчание поддържа социалната дискриминация – пренебрежението на жените в определени престижни професии, предпочитание и по-високо заплащане на мъжкия труд.

Дел Спендер в книгата си „Man made language“ (Spender, 1980), което е многозначно – „Човекът/Мъжът създаде езика“, доколкото в английски език „man“ означава и ‚мъж‘, и ‚човек‘, за пръв път обръща внимание върху неравнопоставеното представяне на мъжете и жените в езиковата система. Производните значения на „man“ – „policeman, fireman, chairman, businessman“ и др. открояват мъжкото присъствие в тези професии, макар че днес те се изпълняват и от много жени. Политическата коректност в англоезичния свят изисква замяната на „man“ с по-неутрални – „person“, „officer“ (chairperson, police officer), поне в публичното говорене. Дел Спендер разглежда как свързването на думите с женски род е принижавало значението им: „He is professional“ означава „Той е професионалист“, а „She is professional“ означава „Тя е проститутка“. Същото е и в български език: „Той е от занаята“ означава, че той е занаятчия, докато „Тя е от занаята“ означава, че тя е проститутка. Когато един мъж знае много, той е „вещ“, когато една жена знае много, тя е „вещица“. „Акушер“ означава ‚лекар‘, а „акушерка“ – ‚медицинска сестра‘, „секретар“ (генерален, първи, партиен) е различно от баналното „секретарка“. „Ерген“ често се мисли като човек, който е успял да се „измъкне“ и да не се обвързва, докато „стара мома“ най-често се свързва с провалена жена, неуспяла да си намери съпруг. Неслучайно в български език имаме две отделни форми за омъжена (госпожа) и неомъжена жена (госпожица), днес по европейска препоръка е желателно да се използва единствено формата „госпожа“. Същото е и в английски език – „Mrs“ и „Miss“ – днес в писмения английски се използва само формата „Ms“. В английски език думата за неомъжена жена – „spinster“, е развила пейоративно значение на ‚стисната, проклетата жена‘, докато думата „bachelor“ ‚ерген‘ не е развила подобно значение. Думата „master“ е запазила значението на ‚господар‘, докато сродната дума „mistress“ е придобила и значението на ‚метреса‘. Спендер отбелязва, че в английския език съществуват 220 наименования на сексуално разпуснати жени и само 20 за мъже. В българския език няма чак толкова наименования, макар че женските форми (пачавра, джадия, уроспия, шафрантия, парантия, голям пожар и др.) са повече от мъжките форми, ако изобщо има такива. Някои ругателни наименования за мъже са с окончания за женски род (*Той е голяма отрепка, мижитурка, пияница*).

Мая Пенчева (2007) също отбелязва девалвирането на значението на думите в английски език, когато се свържат с женски род: „lady“ често придобива иронично значение – „cleaning lady“ ‚чистачка‘, „sales lady“ ‚продавачка‘, освен това „dinner lady“ ‚лелка, която сервира храна на ученици‘, докато „garbage gentleman“ ‚боклукчия‘ е невъзможна форма, само „garbage man“. Подобно е и отношението между „queen“ ‚кralица‘ и „king“ ‚крал‘ – „кralица“ в жаргона може да има осмиващо значение „bubble queen“ ‚кralица на мехурчетата, перачка‘, drag queen ‚транссексуален‘. В българската преса често се използва „лейди“ и „дами“ с иронично значение „лейди сбирка“, „лейди клуб“, „дами под пагон“, но „джентълмени“ и „кавалери“ в ироничен контекст не се срещат, а „кralица“ и „царица“ в гей жаргона се използва за ‚феминизирани гейове‘.

На пръв поглед славянските езици не са толкова сексистки, защото „човек“ и „мъж“ не съвпадат, макар че „човек“ е от мъжки род и в кръстословиците редовно се срещат формите „първият човек“ и „първата жена“, а в пресата се роди и формата „човечка“. В славянските езици има и наставки за деятелни съществителни от ж.р (феминативи), което е и голямо предимство. Анализът на употребите им в публичното говорене у нас обаче показват предпочитание към обобщителните мъжколични форми. Изследване на А. Ефтимова (2016) на пресата показва, че у нас само 10% са феминативите за престижни професии (за нископрестижните – ‚чистачка, миячка, перачка‘, към които липсва интерес в пресата – те са си на място). За сравнение феминативите в руски език са 28, 3%, украински – 68%, а в чешки и немски – 100 %. Моят анализ на пресата показва, че често феминативите вместо да правят жените по-видими в престижните професии, те по-скоро ги стигматизират. Женските наставки често се употребяват в отрицателен или ироничен аспект, като внушават, че именно женският пол е виновен за несправянето с професията – „Нашата министърка се разходила из Европа“ (Надежда Захариева), „Румяна Бъчварова – министърката на кризите“, „божествената ни министърка“ (Надежда Михайлова)

или просто „Хубавото Наде“, „нашата кметица“ (Йорданка Фандъкова) или дори „Кажки, бе, Данче“.

От престараване на журналистите често генеричните форми са нелепи: „Претендентите за титлата Мис България“ (TV7). От времето на комунизма си спомняме за нелепото „Дом на младоженеца“, където младоженецът и младоженката сключваха граждански брак. Не по-малко нелепи са мъжколичните форми в „Лейтенант роди момиченце в ямболския гарнизон. Добре си свършили работата д-р Антоанета Антонова и акушерката Гинка Иванова, които помогнали на лейтенанта да роди“. В. Сумрова дава и други медийни примери. „Руски милиционер стана Мис Вселена“, „Генов е (...) съпруг на посланика ни в Швеция Жасмин Попова“ (Сумрова, 2005).

Много женски форми в медиите са нарочно изобретени, за да означават лековати, забавни жени, акцентирайки върху външния вид и сексуалността на жените: „адреналинка, миска, плеймейтка, инфлуенсърка, лайфаджийка, маркоманка, сексоманка, телеманка, хероиноманка, фронтуомънка, силиконка, перхидролка, мъжеядка“ и др. Сумрова посочва и други иронични форми като „пронатовка, юношка, донжуанка, педерасткия, гейка, магистралка, нимфетка, плейгърла, пилонаджийка, кючекчанка, безпаричница, врагиня“. (Сумрова, 2005). При този гейзер от насмешка в медиите как да се очаква, че феминативите ще се използват с неутрално или положително значение!

Тук трябва да вметем, че в регистъра на професиите и длъжностите на Националния статистически институт от 2011 г., в който са изброени над 5000 професии, упражнявани в България – има само 4 женски форми и те са „акушерка, компаньонка, медицинска сестра и стюардеса“. Затова пък могат да бъдат открити професиите „педикюрист, маникюрист“ и т.н.

Съгласуването по пол при генеричните форми е проблематично и неестествено, защото българската граматика изисква съгласуване по род на сказуемото и подлога: „Професорът е влязла в аудиторията навреме“, „Директорът е много стриктна“.

Метафорите принадлежат към ценностната част на картината за света. Метафоричното използване на наименования на животни за лица показва рязко разграничаване между женските и мъжките форми: женските форми имат най-често ругателно значение, докато мъжките форми – комплимент: „крава“ ‘грозна, тромава‘ : „бик“ ‘потентност‘; „овца“ ‘глупост‘ : „овен“ ‘потентност‘; „кобила, кранта“ ‘грозота‘ : „кон, жребец“ ‘сила‘, „кучка“ ‘свадливиост‘ : „куче“ ‘вярност‘; „коза“ ‘грозота‘ : „козел“ ‘потентност, пьргавост‘; „кокошка, пуйка, гьска, патка“ ‘глупост‘ : „петел, сокол, ястреб“ ‘сексуалност, красота‘; „свиня“ ‘мрьсотия, дебелацина‘: „нерез“ ‘потентност‘. „Змия, усойница, пепелянка“ ‘коварство‘, ‘злост‘, „сврака, оса“ ‘заядливиост‘, „кукувица“ ‘самота‘ нямат изобщо форми за м.р.; „гларус“ ‘морски любовник‘ няма ж.р., а „крокодил“ ‘грозота‘ няма форма за ж. р, но най-често се употребява за грозни жени. Ругателните метафори за мъже обаче са в женски род (*Той е голяма лисица, маймуна, свиня*).

За означаване на мачо мъжественост се използват и други метафори – „буца, гардероб, шпага, булдозер (порнобулдозер)“. Липсата на мъжественост се означава с форми като „слаба ракия, меки китки, скопен петел, пудра, женчо“ (и ще спестя най-вулгарните).

Г. Лакоф (Lakoff, 1980) обръща внимание, че ежедневният език на повечето институции е “задръстен от мъжки метафори”. Образи от мъжки дейности като воюването и ловът се пренасят и в офисите. В българския език също е обичайно в бизнес офисите до срещнем фрази от типа: „да разгромим съперника“; „да ги притиснем до стената“, „ще ги разстреляме с новите цени“, „хвана ли се в клопката“, „захапах ли стръвта“ и пр. Жените, правещи кариера, дори и мениджърки, са принудени да се нагласят към мъжката образност, макар да се чувстват неуютно в нея. Г. Лакоф посочва примери, при които гинеколозите в САЩ често описват най-женската дейност – раждането, с мъжки експертен технологичен език, майката се разглежда като машина, а новороденото като продукт: „Направихме процеса по-ефективен, за да получим задоволителен продукт“ (Lakoff, 1980, p.110).

Но особено опасно е, когато мъжете говорят за войната като за секс. Атомната бомба над Хиросима е наречена иронично „The little child“ ‘малкото момче‘, което се ражда от утробата на самолета, а на атомната бомба, използвана при ядрените изпитания на САЩ на Сейшелските острови, е изрисуван лика на американската актриса Рита Хейуърд, като бомбата е наречена „Джилда“ на едноименния филм на актрисата. Индия произвежда първата си атомна бомба, за което съобщава в пресата – “загубихме атомната си девственост” (Eckert, 2003).

Граматиката. Освен лексикални и метафорични неравнопоставености, мъжкия род в българския език е обект на специално граматично внимание и грижа за неговото фонетично благозвучие и синтактично изтъкване. Още през XIX век Ив. Момчилов въвежда в своята граматика правилото за пълен и кратък член при съществителните от мъжки род (та даже и с падежни форми), за да се разграничава кога те са подлог и кога допълнение в изречението⁶. В нито един български жив говор такова правило не съществува. То има за цел специално да изтъкне мъжкия род, когато има главна роля в изречението. Синтактичните основания са фиктивни, защото българите много добре разграничават подлога от допълнението при съществителни от женски и среден род благодарение на контекста. Освен членът /ът/ и /а/, при имена с мека основа се приемат за благозвучие и меки варианти на определителния член /ят/ и /я/. При управлението на БЗНС министърът на образованието Омарчевски премахва това изкуствено правило, като го заменя с друго, чиято цел пак е благозвучието при имената от мъжки род – ако следващата дума започва с гласна, се използва пълен член, ако започва със съгласна – кратък член (поне е по-лесно и еуфонично). Консервативното правителство на Цанков връща синтактичното правило за пълен и кратък член. По време на отечественофронтовската реформа през 1945 г. акад. Владимир Георгиев предлага премахването на двете форми за определителния член, но надделява мнението на проф. Александър Балан да се запазят, и така правилото е в сила и до днес като фетиш на правописната компетенция.

Грижа за благозвучието на мъжкия род може да се открие и в окончанията за множествено число, ако мъжката форма е едносрична, тя се удължава с *-ове* (столове) или с мекия вариант *-еве* при меки основи (броеве), ако е многосрична, само *-и* (моливи). Отделно от това съществителните от мъжки род имат и бройна форма (два стола – много столове), бройните съществителни също имат специални мъжколични форми (двама, двамина мъже), както и специални окончания за някои съществителни (мъже, коне, братя). Специални форми при съществителните имена от женски род липсват, само и винаги *-и*.

Михаил Минков (2007) си обяснява свръхстарателността и свръхстандартизираността на българския език с признака „тревожност“ на българската култура – страх от езикови вариации и чувство за несигурност, което изисква строги норми, пък били те и безсмислени. В речника на български език дублети липсват, за разлика от речниците на скандинавските страни например. Английският език също позволява повече правописна и лексикална свобода.

Заклучение

Всеки език е андроцентричен в различна степен и по различен начин, но разликата между английския и българския език е, че ако проблемът за сексизма в английски език се обсъжда, осъзнава и преодолява (поне в официалния език) от десетилетия, в българския език тази тематика продължава да е малко обсъждана.

Опитах се да покажа, че кризата на семейството и обществото (както комунистическо, така и посткомунистическо) се дължи не на „джендърите“, а на мачизма на клиентелистки кръгове и на вулгарния медиен дискурс на прехода. Чуваемостта на потиснати групи и малцинства и диалога както между тях, така и с мнозинството, е по-градивен както за тях, така и за обществото като цяло и е за предпочитане пред мълчанието и самоизолацията. Ако се реформира традиционно сексисткият език и сексистката метафоричност на институционалните дискурси, ако науката огласи ролята на жените (а и на сексуално различните) в историята и ако медийният дебат откроява техните социални и културни постижения, то тогава те ще осъзнаят, че са социално равноценни с мъжете и че по-малкото им исторически постижения се дължат на традиционно потисничество. Освободени от срама и комплекса за малоценност, те ще отстояват по-твърдо правата си и ще се реализират пълноценно в обществото.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Воденичаров, П., (2011)

За уличниците, борците и звездите...мъжественост и женственост в българската популярна култура и преса. // *Balkanistic Forum*, 3, s. 165 – 181 (Vodenicharov, P. Za ulichnitsite, bortsite i zvezdite...mazhestvenost i zhenstvenost v balgarskata populyarna kultura i presa. // *Balkanistic Forum*, 3, s. 165 – 181).

⁶ Благодаря на Лилия Илиева за информацията за историята на определителния член.

- Ефтимова, А. (2016)** Двойственният език в медиите. Езикът на политическата коректност vs езика на омразата, София. (*Eftimova, A. Dvoynstveniyat ezik v mediite. Ezikat na politicheskata korektnost vs ezika na omrazata, Sofia.*)
- Казер, К. (2004)** Приятелство и вражда на Балканите. София. (*Kazer, K. Priyatelstvo i vrazhda na Balkanite, Sofia.*)
- Касабова-Динчева, А. (2004)** Представи за “мъжественост” и “женственост” поматериали от българската преса (1990-2003). – В: Зомербауер, Ю. (съст.) Категориите мъжественост – женственост. Трансформации на един политически концепт. Велико Търново, с. 25 – 47 (*Kasabova-Dincheva, A. Predstavi za „mazhestvenost“, „zhenstvenost“ po materiali ot balgarskata presa (1990 – 2003). – V: Yu. Zomerbauer (sast.). Kategoriite mazhestvenost – zhenstvenost. Transformatsii na edin politicheski kontsept. Veliko Tarnovo, s. 25 – 46.*)
- Минков, М. (2007)** Европейци сме ний, ама...България върху културната карта на света, София (*Minkov, M. Evropeytsi sme niy, ama... Bulgariya varhu kulturnata karta na sveta, Sofia.*)
- Муратова, Н. (2019)** (Без)опасните врагове на режима: неизвестните истории на три известни жени от земеделското движение. // *Balkanistic Forum*, 3, с. 310 – 324 (*Muratova, N. (Bez)опасните vragove na rezhima: neizvestnite istorii na tri izvestni zheni ot zemedelskoto dvizhenie. // Balkanistic Forum*, pp. 310 – 324.)
- Пенчева, М. (1977)** Категорията род и названията за лица от мъжки и женски пол. –В: Бюлетин за съпоставителни изследвания на българския език с други езици, бр.4 – 5, с. 114 – 162 (*Pencheva, M. Kategoriyata rod i nazvaniyata za litsa ot mazhki i zhenski pol. –V: Byuletin za sapostavitelni izsledvaniya na balgarskiya ezik s drugi ezitsi, br. 4 – 5, s.114 – 162.*)
- Сумрова, В. (2015)** Маскулинизацията на съществителните имена в български език. – В: Известия на Института за български език, 28, с. 174 – 204 (*V. Sumrova, V. Maskulinizatsiyata na sashtestvitelnite imena v balgarski ezik. –V: Izvestiya na Institutata za balgarski ezik, 28, s. 174 – 204.*)
- Танен, Д. (1997)** Ти просто не разбираш. Мъжете и жените в разговор, София (*Tanen, D. Ti prosto ne razbirash. Mazhete i zhenite v razgovor, Sofia.*)
- Ardener, E. (1977)** Belief and the problem of women. Perceiving women, London: J. M. Dent and Sons Ltd.
- Eckert, P., McConnel-Ginet, S. (2003)** Language and gender, Cambridge: Cambridge University Press
- Davary, B. (2009)** Miss Elsa and the veil, // *Journal of Feminist Studies in Religion*, vol. 25(2), 47 – 66.
- Fairclough, N. (1995)** Critical discourse analysis: the critical study of language, London and New York.
- Kristeva, J. (1986)** The Kristeva reader, Columbia.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980)** Metaphors we live by. Chicago.
- Spender, D. (1980)** Man made language, Pandora press
- Thornton, S. (1995)** Club cultures: music, media and subcultural capital, Oxford.
- Vandenberg, K. (2006)** Rene Girard and the rhetoric of consumption. // *Journal of Violence, Mimesis and Culture*, Issue 12 – 13, 2005 – 2006, Michigan.